

8. İLAHÎ SIFATLAR

Dr. Öğrt. Üyesi Mustafa YALÇINKAYA

GİRİŞ

1. ZATÎ SIFATLAR

1.1. Selbî Sıfatlar (Sıfat-ı Selbiyye/Tenzihât)

1.1.1. Vücûd (Sıfat-ı Nefsî)

1.1.2. Kıdem

1.1.3. Beka

1.1.4. Kıyam bi-Nefsihî

1.1.5. Vahdaniyet

1.1.6. Muhâlefetün li'l-Havâdis

1.2. Subûfî Sıfatlar (Me'ânî-Manevî Sıfatlar Ayırımı)

1.2.1. Hayat

1.2.2. İlim

1.2.3. İrade

a- Tekvinî (kevnî) irade

b- Teşriî (dinî) irade

1.2.4. Kudret

1.2.5. Sem'

1.2.6. Basar

1.2.7. Kelâm

1.2.8. Tekvîn

2. FİİLÎ SIFATLAR

3. AHLAKÎ SIFATLAR: HİKMET, ADALET VE KEREM

SONUÇ

GİRİŞ

“Hiçbir şey O’nun benzeri değildir. O, iştendir, görendir.”¹

İnsan, ilk devirlerden itibaren Allah’ı tanıyıp bilmek için çaba sarf etmiş, merakını gidermek için bazen uluhiyyet konusunda aklını kullanmış zaman zaman da bu meselede aklın yetersizliğini anlayarak Allah Teâla’ya sade bir imanla teslim olup bağlanmıştır. İlahî dinlerin sonuncusu olan İslam, insan aklının Allah’ı bilme, bulma ve tanıma konusundaki merakına cevap vermiştir.

Allah’ın varlığına ve bir oluşuna inanmak imanın temel ve ilk şartıdır. Diğer inanç esaslarına inanmak ancak Allah’a iman etmekle geçerlilik kazanır. Dolayısıyla tam ve geçerli olan iman ancak; Allah Teâla’nın zâtı ile ilgili vacib ve caiz olan kemal sıfatlarına, inanmakla birlikte, zâtına muhal olan nâkıs sıfatlardan da O’nu tenzih etmekle gerçekleşir.

Allah Teâla, zâtını kavramaktan aciz olan insanı isimleri üzerinde düşünmeye ve bu şekilde yaratıcısını yakından tanımaya yönlendirmiştir. Kur’an’da yer alan Allah’ın her bir ismi, aynı zamanda O’nun sıfatlarına da delâlet etmektedir. Bu nedenle her bir mümin, Allah’ın varlığı ve birliğine inanmakla birlikte Allah’ın isimlerini öğrenerek, zâtı için vacib olan kemal sıfatlarıyla beraber zâtına mümteni olan nakıs sıfatları ve bunların mana ve mefhumlarını da bilmek zorundadır. Bu nedenle Kelam ilminde, İslam inancının temel esasını oluşturan ulûhiyyet konusu içerisinde Allah’ın varlığı, birliği ve sıfatları üzerinde önemle durulmuştur.²

Kelam ilminin en önemli temel konusu Allah Teâla’nın sıfatları bahsidir. Bu nedenle Kelamcılar, Allah’ın sıfatlarının neler olduğunun tespit edip gruplandırması ve bu sıfatların Allah’ın zatıyla olan ilişkisi üzerinde fikirler ortaya koyarak önemli tartışmalar yapmışlardır. Varlığına inanılan ve ibâdet edilen Allah Teala’nın vasıflarının neler olduğunun tespit edilmesi ve bilinmesi insanlar için bir ihtiyaç olmuştur.

Sıfat terimi lügatte; bir zat ile beraber bir manayı ve o zatın ahvalini gösteren bir isimdir. Diğer bir ifadeyle; varlığın hallerini, özelliklerini gösteren ve bu sayede varlığın tanınmasını sağlayan bir isim olarak tarif edilmektedir.³ Terim anlamı ise, Allah Teâla’nın zatına nispet edilen mana ve kavram olarak anlamlandırılmıştır. Bu çeşit kavram ve mefhumlar müspet cümlelerle olabileceği gibi menfî cümleler ile de ifade edilebilmektedir. Mesela kemal ifade eden mefhumları Allah’a nispet etmek olumlu cümle; nâkısılık ifade eden mefhumları da O’ndan tenzih edip uzaklaştırmak

¹ Şûrâ 42/11.

² Bekir Topaloğlu, “Allah,” *TDV İA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/482.

³ Bekir Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM, 2013), 278.

için de olumsuz cümle kurmak gerekir. Sıfatlar Allah Teâla'nın ne olduğunu ve ne olmadığını ifade eden kavramlardır. Kur'an- Kerim'de sıfat terimi Allah'a nispet edilmemiş ancak, Allah'ın güzel isimleri (Esmâul-Hüsna) nın bulunduğu bildirilmiştir. Nakıslığı ve yaratılmışlığı ihsas eden birçok mefhum ve mana Allah'ın zatından nefyedildiği, kemal ifade eden Hayy, Hâlık, Rezzak ve Kadîr gibi isimler ise Allah'a nispet edildiği görülmektedir.

Allah Teâla, bütün kemal sıfatlarla muttasıf, noksan sıfatlardan da münezzehtir. O'nun sıfatları mahiyet ve keyfiyet yönüyle mahlukatın sıfatına benzemez. Sıfatlarının hepsi, zâtı gibi, ezeli ve ebedîdir.

İmam Matürîdî'ye göre; Allah'ın kadîr, âlîm, hayy, kerîm, cevâd gibi sıfatlarla vasıflandırılması ve bunlarla isimlendirilmesi aklî ve naklî delillerle sabittir. Bununla beraber akıl, Allah'ın bazı sıfatlarla nitelendiğine kesinlikle hükmeder.⁴ *“Allah Teâla kemal ifade eden sıfatlarla vasıflanmıştır; noksan sıfatlardan da münezzehtir. O'nun sıfatları sonradan vücut bulup bil'ahere yok olan arazlar cinsinden değildir, bilakis onlar ezelîdir, ebedîdir, kadîmdir, zâtı ile mevcuttur. Bu sıfatlar hiçbir veçhile aratılmışların sıfatlarına benzemez.”*⁵

Zât kavramı, “kendi, kimse, kişi, şahıs” gibi manalara gelmektedir. Terim olarak da: “Kişinin tüm özelliklerinin kendisine nisbet edildiği şahsı”, ayrıca “bir şeyi diğer varlıklardan ayıran kendisine has hariçteki gerçekliği” gibi anlamlar ifade eder.⁶

Zât kavramı, kelam ilminde İlâhî sıfatların kendisiyle kâim olduğu Allah Teâla'yı ifade eder. Allah'ın zâtını kavramak, var olduğunu söylemek dışında mümkün değildir. Nitekim Rasulullah bir hadis-i şerifinde: *“Yaratılmışlar hakkında düşünün, fakat yaratan hakkında fikir yürütmeyin; çünkü siz O'nun mahiyetini idrak edemezsiniz”*⁷ buyurarak bu konuya dikkat çekmiştir.

Allah'ın zâtı zihni ve hâricî olarak ayırlamadığı gibi vücut-mahiyet şeklinde bir tasnife de tâbi tutulamaz. Zât-ı İlâhiyye cevher ve arazlardan meydana gelmediği gibi evveli ve sonu da yoktur, mürekkep veya basit olarak da nitelendirilemez, bir mahalle nisbet edilemez. O'na izafe edilen sıfatlar zatının ne aynı ne de gayridir.⁸

Görüldüğü üzere insanlar için Allah Teâla'nın zâtını tanıma ve bilme imkânımız olmadığından biz ancak O'nu isim ve sıfatlarıyla tanıyabilir ve o şekilde iman ederiz.

Allah Teâla'nın sıfatları genel olarak dört başlık altında değerlendirilir:

1.Selbî Sıfatlar

⁴ Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud Maturidi, *Kitabu't- Tevhid*, ed. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: İSAM, 2005), 70.

⁵ Nureddin Sabuni, *El-Bidaye Fi Usuli'd-Din: Maturidiyye Akaidi*, trans. Bekir Topaloğlu, (Ankara: DİB, 2000), 25 vd.

⁶ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 346.

⁷ Süyûtî, *el-Câmiu's-Sağir*, (Kahire: trs.), 1/454-455.

⁸ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 346.

2.Subuti Sıfatlar

3.Fiilî Sıfatlar

4. Haberî Sıfatlar

Şimdi sırasına göre bu sıfatlar hakkında tafsîlî bir şekilde değerlendirme yapalım.

1. ZATÎ SIFATLAR

Zatî sıfatlar Allah Teâla'nın zâtını niteleyen ve Allah için vacib olan sıfatlardır. Allah Teâla'yı bu sıfatlarla nitelemek için sadece O'nun zâtını bilmek yeterlidir. İlâhî zâtın olumsuz bir niteliği nefyetmesi ya da ilâhî zâta ait olumlu bir özelliği bildirmesi cihetiyle zâtî sıfatlar; selbî sıfatlar ve subutî sıfatlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁹ Zatî sıfatlar Allah Teâla'nın hem selbî sıfatlarını hem de subutî sıfatlarını kapsamaktadır.

1.1. SELBÎ SIFÂTLAR (SIFÂT-I SELBÎYYE/TENZÎHÂT)¹⁰

Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih eden, zatına layık olmayan manaları O'ndan nefyeden, hiçbir şekilde yaratılanlara benzerliğinin olmadığını bildiren sıfatlardır. Bu sıfatlara tenzihi sıfatlar da denilmiştir. Bu sıfatlar, O'nun ne olmadığını bildiren sıfatlardır. Yani Allah'ın cevher, cisim ve araz olmaması, herhangi bir zaman ve mekanla kayıtlı bulunmaması, mahiyet ve keyfiyetinin olmaması, hiçbir şeye benzememesi, başlangıcı ve sonu olmaması, eşi benzeri ve ortağının bulunmaması, yokluğunun düşünülmemesi, hâdislere mahal teşkil etmemesi şeklinde daima olumsuz ifadelerle anlatılan sıfatlardır. Allah'tan her türlü noksanlığı nefyeden bu sıfatların sayıları hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak kaynaklarda bu sıfatların; *Vücud, Kıdem, Beka, Vahdaniyyet, Kıyam binefsihi ve Muhalefetün li'l-Havâdis* olmak üzere bazılarında beş bazılarında ise altı olarak geçmektedir. Ayrıca Selbî sıfatlar bazı kelimelerinde zâtî sıfatlar olarak isimlendirilmiştir. Bu ismin verilmesinin nedeni ise, menfî özellik taşıyan selbî sıfatların, müspet manadaki karşılıklarının Allah'a nispet edilmesidir.

Aynı zamanda bu sıfatlar Allah'ın zatına yaraşmayan niteliklerden, noksanlıklar-

⁹ Bkz. Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere Sistematik Kelam*, (İstanbul: Klm Yayınları, 2016), 75.

¹⁰ “Selb kelimesi lugatte “başkasından bir şeyi zorla söküp almak, çekip çıkarmak, nefyetmek” manalarına gelmektedir. Ragıb el-İsfahani, Ebu'l-Kasım El-Huseyn b. Muhammed, *El-Müfredat fi Ğaribil'l-Kur'an*, Nşr. Safvan Adnan Davudi, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 347. Selb, Allah hakkında düşünülmesi imkânsız olan niteliklerden ve zâtının nâkısılıktan tenzih edilmesini ifade etmek için kullanılan bir terimdir.

dan tenzih edilmesini ifade etmek için kullanılan, hariçte varlıkları olmayan ademî ve itibarî sıfatlardır. Bunlara, Allah'ın ne olmadığını bildiren sıfatlar olduğu için selbî sıfatlar denilmiştir. Allah'ı noksan sıfatlardan uzak tutan bu sıfatlara tenzihât veya tenzihî sıfatlar da denilmektedir.¹¹

1.1.1 Vücûd (Sıfat-ı Nefsi)

“O, öyle bir Allah'tır ki, kendisinden başka ilah yoktur...”¹²

Vücud sıfatı, Allah'ın varlığının başkasından değil de zatı gereği olduğunu, başlangıcı ve sonu olmadığını ve yokluğu asla kabul etmediğini hem akıl hem de nakil açısından varlığının zorunlu olduğunu ifade etmektedir.

Lügatte “varlık, var olmak, bulunmak” anlamındaki vücud kelimesi, felsefe kavramı olarak “bir şeyin zihinde ve zihin dışında gerçek varlığa sahip olması” veya “bir şeyin aklî tahlil yoluyla belirlenen mahiyeti, zatı” diye tanımlanır. Vücud “bir şeyin zatının (özünün) dış dünyada fiilen taalluk etmesi” manasında da kullanılır.¹³ Dini bir terim olarak vücud: Allah'ın zihnin dışında gerçekliğinin bulunduğu ve mevcudiyeti zorunlu bir varlık /Vacibu'l-vücud) anlamına geldiği belirtilir. Allah'ın varlığı zatının gereği yani kendindendir. Vücûd, Allah'ın var olması demektir. Vücud sıfatı “Sıfât-ı Nefsiyye” diye de isimlendirilmiştir. Bu şekilde ifade edilmesinin sebebi ise onun zat üzerine zâid olan bir manaya değil, zatın bizzat kendisine delalet etmesi nedeniyledir.

“Vücud” un Allah'ın sıfatı olup olmadığı konusunda Kelamcılar ve Filozoflar arasında, ihtilaflar bulunmaktadır. Bazıları vücud sıfatını müstakil bir sıfat (sıfat-ı nefsiyye) kabul etmişler, bazıları da vücudun zattan ayrı olmayıp zatın bizzat kendisi olduğunu kabul ederek sıfat olmadığını ileri sürmüşlerdir. Eş'ariyye ve Matürîdiyye ekollerinin çoğunluğu, “vücud” un zat üzerine zâid bir sıfat olduğunu kabul ederek, selbî sıfatlar arasında saymışlardır. Bu da varlığı (vücudu), zatın sıfatı sayanlar ile saymayanlar arasında yer alan doğru bir tanımlamadır.¹⁴

Vücud, Allah'ın var olması anlamına gelir. O'nun varlığı zatı gereğidir. O'nun varlığı ne ezelde ne de ebedde yokluğu kabul eder. Bütün varlık âlemi her zerresiyle O'na muhtaçtır. Dolayısıyla kâinatın kendisine muhtaç olduğu Allah Teala'nın varlığı vaciptir, Zatının gereğidir, Aklen de zorunludur. O, vacibü'l- vücûddur. Vücûdun (varlığın) zıddı olan adem yani yokluk Allah hakkında mümtenidir. Zira varlığı zatının gereği olan için yokluk ne ezelde ne de ebedde düşünülemez.

¹¹ Fahrudin Râzi, *el- Muhassal (Kelam'a Giriş)*, Trc. Hüseyin Atay, (Ankara: AÜİF Yayınları, 1978), 145; Taftazanî, *Şerhu'l- Makasid*, Tahk. Abdurrahman Umeyra, (Beyrut: 1989), 4/31; Me-tin Yurdagül, *Allah'ın Sıfatları*, (İstanbul: Marifet Yay. 1984), 153.

¹² Haşir 59/21.

¹³ Yusuf Şevki Yavuz, “Vücud” *TDV İA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/136.

¹⁴ Ardoğan, *Delillerden Temellere Sistemik Kelam*, 76; Mevlüd Özler, “İlâhî İsim ve Sıfatlar”, *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yay. 2013), 230.

1.1.2. Kıdem

“O ilktir, sondur, zahirdir, batındır. O, her şeyi bilendir.”¹⁵

Kıdem, varlığının evveli (başlangıcı) olmamak, ezeli olmak, varlığından önce yokluk geçmemiş olmak, varlığı vâcib olmak gibi anlamlara gelir. Terim olarak kıdem; Allah'ın ezeli olması, varlığının başlangıcı olmaması, var olmadığı bir anın düşünülememesi ve başkasına ihtiyaç duymaksızın mevcut olması diye tanımlanır.

Allah Teâla kadîmdir ve kadîm olmak O'nun sıfatıdır. Kıdem, varlığının ezeli olması yani başlangıcın olmamasıdır. Çünkü O, vâcibü'l- vücûd'dur. Şayet varlığı câiz olsaydı o takdirde hâdis olması gerekirdi ki o durumda başka bir muhdise muhtaç olacağından dolayı teselsül meydana gelirdi. Bu ise Allah hakkında muhaldir.

Sonradan olmak, vacibü'l-vücûd olan Allah hakkında mümtenidir. Öyleyse Allah'ı Teâla kadîmdir, ezeli'dir; kadîm olmak O'nun zatî sıfatlarından. Dolayısıyla O'na asla yokluk arız olmamıştır. Kıdem sıfatı Allah Teâla hakkında vacib, zıddı olan hudus ise muhaldir.

Varlığının başlangıcı ve nihyeti olanlar, ancak zatı yönünden varlığı mümkün olan yaratıklardır. Sonradan var olmuş birinin varlığı, kendi zatından geliyor olması mümkün değildir. Çünkü onu var edecek bir muhdise ihtiyaç duyar. Var olmak için başka bir yaratıcıya muhtaç olmak ise ilah kavramıyla örtüşmeyen bir gerçektir.¹⁶

Eş'ari ekolünden olan Cüveyni (ö. 478/1085) vücud sıfatı gibi kıdem sıfatını da zat üzerine zait bir mana olarak kabul etmez onu da Sıfat-ı Nefsiyye (zatın kendisi) olarak kabul etmektedir. Gazzali de (ö. 505/1111) bu konuda hocası Cüveynî gibi düşünmekte ve kıdemi, zatın kendisi olarak tanımlamıştır. Ona göre zat üzerine zait bir mana olarak kabul edildiğinde, bu mananın da kendisi üzerine zait bir kademle kadim olması gerekecek böyle bir yaklaşım tarzı ise teselsülü netice verir ki bu muhaldir.¹⁷ Dolayısıyla kıdem, zat üzerine zait bir mana değil, zatın kendisine delalet eder.

Netice olarak Allah Teâla, zatı ve sıfatlarıyla kadîmdir, ezeli'dir.

“Allah'ım! Sen evvelsin, senden önce hiçbir şey yoktur; Sen âhirsin, senden sonra hiçbir şey olamaz”¹⁸

¹⁵ Hadid 57/3.

¹⁶ Cüveyni, *el- İrşad ila Kavati 'i'l- Edilleti fi Usuli'l- İtikad*, Neşr. M.Y. Musa- A.A. Abdulhamid, (Mısır: 1950), 31-32.

¹⁷ Cüveyni, *el- İrşad*, 31-32; Gazzali, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el- İktisad fi'l- İtikad*, Neşr. İ. Agah Çubukçu- Hüseyin Atay, (Ankara: 1962), 35.

¹⁸ Müslim, *Sahih*, “Zikir”, 61.

1.1.3. Beka

*(Yer) üzerinde bulunan her canlı fanidir. (Ancak) azamet ve ikram sahibi olan Rabbinin zatı bâki kalacaktır.*¹⁹

Beka, Allah Teâla'nın varlığının sonu olmaması ve ebedî olması anlamına gelmektedir. Allah'ın varlığının başlangıcı olmadığı gibi, varlığının sonu da yoktur. Zira kıdemi sabit olan varlığın bekası zorunlu (vacib) olur yani fani olması düşünülemez. Daha açık bir ifadeyle ezeli olanın ebedî olması gereklidir.

Allah'ın ebedî, sonsuz olması, sonunun olmamasıdır. Allah, bir zaman içinde olmayıp zamanın dışındadır.²⁰ Bekâ'nın zıddı fenâ yani sonlu olmak demektir ki bu da Allah hakkında mümtendir.

Beka kelimesi sözlükte “bir şeyin ilk hali üzerine kalması, sebat ve devam etmesi, kesintiye uğramadan varlığını sürdürmesi ve geleceğe doğru sürüp gitmesi”²¹ manalarına gelir. İstilahta ise Allah'ın ebedî olması, varlığının sonu olmaması, hakkında fena ve zevalin, muhal olması anlamlarına gelmektedir.

Allah Teâla hem ezeli hem de ebedîdir. Nitekim Allah Teâla: “*O hem evveldir hem âhirdir, hem zâhirdir, hem bâtındır. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.*”²² buyurarak zatının ezeli ve ebedî olduğunu bildirmiştir.

Mütekellimler Allah'ın baki olduğunda ittifak içerisinde olmakla birlikte bekanın zat üzerine zait olup olmamasında ihtilaf etmişlerdir. Eş'arilerin çoğuna göre beka Allah'ın zatı ile kaim, zatı üzerine zait kadim bir sıfattır. Matürîdiler ise Allah'ın, bekasını gerektiren bir manadan dolayı değil de zatı ile baki olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumda beka, İlâhi zatın var olmaya devam etmesi anlamına gelmektedir.²³

Beka, alemin yaratıcısı olan Allah'ın ezelden beri mevcudiyeti yani kıdem sıfatı ile yakından ilgilidir. “*Kıdemi sabit olanın ademi muhaldır.*”, “*Bekası olmayanın kідeminden söz edilmez.*”²⁴ hükümleri gereğince ezelden beri mevcut olan Allah'ın geleceğe doğru da sonsuz olarak var olacağını kabul etmek mantık bakımından zorunludur.²⁵

Neticede Allah Teâla beka sıfatı ile muttasıftır; çünkü ebedidir, bakidir, varlığı-

¹⁹ Rahman 55/26-27.

²⁰ Orhan Aktepe, *İslam Düşüncesinde Tenzih Anlayışı*, (Erzincan: Doğu Yayınları, 2018), 57.

²¹ Ragıb el-İsfehani, *El-Müfredat fî Ğaribil'l-Kur'an*, 74

²² Hadid 57/3.

²³ Şerafeddin Gölcük- Süleyman Toprak, *Kelam*, (Konya: SÜİF Yayınları, 1988), 183.

²⁴ Zeynüddin Kasım Kemaleddin İbn'i- Ebi Şerif, *el-Müsamere bi Şerhi'l Müyasere*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979), 23.

²⁵ Ardoğan, *Delillerden Temellere Sistematik Kelam*, 78.

nın sonu yoktur. O'nun yok olacağı bir zaman düşünülemez. Sonradan meydana gelen bütün varlıklar, Allah'ın kudreti ile meydana gelmiştir. Allah bâkî'dir, değişiklikten ve yok olmaktan beridir. Her şey yok olmaya mahkumdur; ancak Allah'ın varlığı kalıcı ve daimidir.

*“Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnız O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz.”*²⁶

1.1.4. Kıyam bi-Nefsihî

*“Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir)”*²⁷.

Kıyam bi Nefsihî; Allah'ın varlığının kendi zatından olması, varlığında başkasına muhtaç olmaması bizzat zatı ile kaim olması anlamına gelir. Allah'ın bu sıfatı O'nun kıdem, beka, muhalefetün li'l- havadis gibi sıfatlarla muttasıf olmasının tabii bir sonucudur.

Sözlükte “doğrulup ayakta durmak, devam ve sebat etmek, bir işin idaresini üzerine almak, gözetip korumak” anlamlarına gelen *kıyam* kelimesiyle, “şahıs, zat, kendi” manasındaki *nefs* kelimesinden oluşan “*Kıyam bi Nefsihî*” terkibi; Allah'ın biza-tihi mevcut olduğunu, var olmak için başkasına muhtaç olmadığını, dolayısıyla O'nun dışındaki her şeyin varlık kazanması ve varlığını devam ettirebilmesinin ancak O'nunla mümkün olabildiği gibi anlamlar ifade eder.²⁸ İstilahta ise Allah'ın hiçbir şeye, varlığa, zamana, mekâna ve sebebe ihtiyaç duymaksızın mutlak manada zati gereği kendi kendine kâim olması, ne var olmada ne de varlığının devamlılığında hiçbir şeye muhtaç olmamasıdır. “Kıyam bi Nefsihî” iki manaya şamildir: Biri, bir müessire muhtaç olmama, diğeri ise herhangi bir mekân ve mahalle ihtiyaç duymaktır.

Allah dışında bütün mümkünât, hem vücuda gelişinde, hem de varlığını devam ettirebilmesinde kendi dışında başka müessirlere muhtaçtırlar. Allah'ın herhangi bir mekânda bulunması söz konusu olamaz ve imkansızdır. Çünkü mekân veya mekanlar diğer mümkünât gibi hâdistir. Allah Teala, ezelden ebede kadar bütün zaman dilimlerinde mekândan münezzehtir. Allah'ın mekânı yaratmasından sonra onda temekkün etmesi de O'nun değişmesi anlamına gelmektedir. Öyleyse Allah bir mekânda bulunmadığı gibi bir mekâna muhtaç da değildir.²⁹ Allah Teâlâ, alemdeki her şeyden münezzehtir olmakla beraber, bütün mümkünâtın var olabilmesi ve varlığını sürdürebilmeleri için gerekli olan sebepleri yaratmış ve ihtiyaçlarına cevap vermiş-

²⁶ Kasas 28/88.

²⁷ İhlas 112/2.

²⁸ Osman Karadeniz, “Kıyam bi-Nefsihî”, *TDV İA* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/515.

²⁹ Temel Yeşilyurt, *Ebu'l- Berekât en-Nesefî ve İslam Düşüncesindeki Yeri*, (Malatya: Kubbealtı Yayınları, 2000), 147-148.

tir. O, tüm bunları yapıp yaratırken kendi zatından her hangi bir şeyin eksilmesi ve ziyadeleşmesi asla düşünilemeyen bir Zât-ı Kayyûm'dur.³⁰

Mütekellimler “Kıyam bi Nefsihî”; Allah'ın varlığının, başkasına bağlı bir zorunluluktan değil kendi zatından kaynaklanan bir zorunluluk olduğunu, bununla beraber O'nun varlığı ve bekası için bir başkasına veya kendi dışındaki bir sebebe ihtiyaç duymayan tek mutlak varlık olduğunu ifade etmektedirler.

Sonuçta Allah hiçbir zaman yokluğu düşünilemeyen, herhangi bir mekân-mahall, müsebbib ve müessirden münezze olan ve hiçbir şeye muhtaç olmayan, ezelî ve ebedî olan tek varlıktır. Allah'ın “*Kıyam bi-Nefsihî*” sıfatı, vacibu'l-vücut oluşunun gereğidir.

*“Ey İnsanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her şeyden müstağnidir, her hamde (övgüye) layıktır.”*³¹

1.1.5. Vahdaniyyet

*“De ki O, Allah'tır, bir tektir, asla benzeri olmayandır. Allah Samed'dir. (Her şey ona muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir). O'ndan çocuk olmamıştır (kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.”*³²

Vahdaniyet sıfatı bir ve tek olmak, hiçbir surette eşi, benzeri ve ortağı olmamak demektir. Terim olarak vahdaniyyet; Allah'ın sadece zatında değil, sıfatlarında ve fiillerinde mutlak bir ve tek olması, eşi, benzeri ve ortağının olmaması anlamına gelmektedir.³³ Vahdaniyyet sıfatı Allah hakkında vacib bir sıfattır ve zıddı olan taaddüt (birden fazla olmak) ise O'nun hakkında muhaldir.

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö.150/767), Allah'ın birliği (Vahdaniyyeti) konusunda O'nun ulûhiyyette denginin bulunmadığı ve hiçbir varlığın da O'na benzemediği anlamına geldiğini belirtmiştir.³⁴ Bu konuda Matürîdî (ö.333/944) vahdâniyyet kelimesini kullanarak Allah'ın yegâne tek ilah olma sıfatını ispat eden delillerin bütün varlıklarda görüldüğünü ifade eder. Ayrıca Matürîdî vahdâniyyet sıfatının, “*Allah'ın zâtı ve sıfatları başta olmak üzere hiçbir yönden dengi ve benzerinin bulunmaması*” anlamlarına geldiğini açıklamıştır. Bu inanca uymayan düşüncelerin tamamı tutarsızlık içerisindedir. Zira Allah'tan başka ilahlık özelliği verilen varlıklar ilahlıkla uyuşmayan yaratılmışlık, sonradan olma ve değişkenlik gibi birtakım özellikler taşımaktadırlar. Genel manada Allah'ın vahdâniyyeti dört yönden değerlendirilmek-

³⁰ Ayetlere bk. Bakara 2/255; Al-i İmrân 3/2.

³¹ Fatır 35/15.

³² İhlas 112/1-4.

³³ Cürcani, *Tarifât*, 99; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, 2/102.

³⁴ Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-Ekber*, nşr. M. Zâhid Kevserî, trc. Mustafa Öz, *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, (İstanbul: MÜİF Yay., 1992), 70.

tedir:

1. Zâtında vahdaniyet: Zâtı bakımından bir oluşu, O'nun eşi ve benzerinin bulunmaması cevher ve arazlardan mürekkep olmamasını ifade eder. Yani hem düşünce hem de hakikat açısından, Allah'ın birtakım unsur ve organlardan, cüz ve parçalardan müteşekkil olmamasıdır. Çünkü Allah Teala'nın zâtına parça veya birtakım unsurlar nispet etmek ise mümkün değildir. Ayrıca zâtı gibi varlığı zorunlu olan başka bir vacibin varlığının düşünülmemesini de ifade eder.³⁵ Bunun aksi düşünüldüğünde ise mahlukâtta olduğu gibi zât-ı ilahinin bunlara ihtiyaç duyması gibi bir anlam ortaya çıkar ki bu da Allah'ın Ulûhiyeti için muhaldir.

2. Sıfatlarında Vahdâniyyet; Allah'ın bütün sıfatlarının eksiklikten münezzehe olması yani her bir sıfatının değişkenlik, artma ve eksilme, bir cinsten iki sıfatın bulunması (yani iki tane ilim, iki tane irade) sonradan olma ve benzeri yaratılmış varlıkların sıfatlarına benzememesidir. Yani her türlü eksiklik ve noksanlıktan münezzehe bulunması; yaratılmışlardan hiçbir varlığın sıfatının isim benzerliği dışında mahiyet ve keyfiyet bakımından Allah'ın sıfatlarından hiçbirine benzememesidir. Çünkü yaratılmış varlıkların sıfatları eksik, hâdis ve değişkendir.³⁶ Mesela Allah Teala ilim sıfatıyla muttasıftır. İnsanlar da ilim sahibi olmaları hasebiyle bu sıfat vardır. Ancak Allah'ın sıfatı ezeli ve ebedidir, sonsuzdur, her şeyi kuşatmaktadır. İnsanların ilmi ise sonradan elde edilen, sonu olan ve sınırlı bir ilimdir. Dolayısıyla Allah'ın her bir sıfatının eşi ve benzeri bulunmamaktadır.

3. Rubûbiyyetinde Vahdâniyyet: Allah'ın ibadet edilmeye lâyık yegâne varlık olmasını ifade eder. Kâinatı yaratan ve idare eden tek yüce varlıktır, gerçek Rabb ve mâbud yalnızca O'dur. Diğer bir ifadeyle Rubûbiyyetinde vahdaniyet, canlı-cansız, cüz'i-küllî bütün mevcudatı terbiye eden, kemal-i kanun, intizam ve planla hareket ettiren, her şeye bir kemal noktası tayin eden ve o noktayı elde etmeleri için bir meyil verip onlara yardım eden ve yaratan bir Rabb olarak sadece Allah'ı kabul etmektir.³⁷ Dolayısıyla O'ndan başkasına dua etmek, ibadette bulunmak ise kişiyi şirke düşürür.

4. Fiillerinde Vahdâniyyet: Allah'ın zâtında, sıfatlarında, uluhiyyet ve rububiyyetinde dengi olmadığı gibi fiillerinde de eşi dengi ve benzeri bulunmamak-

³⁵ Fahrettin Razi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefatihü'l-Gayb*, Trc. Karaman ve diğr, (Beyrut: Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 4/170-172; İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelam*, (İstanbul: Daru'l- Fünun İlahiyat Fakültesi Neşriyatı, 1340h), 2/102; Ardoğan, *Delillerden Temellere Sistematik Kelam*, 78.

³⁶ Nüreddin es-Sâbüni, *el-Bidâye fi Uşûli'd-Dîn*, nşr. Bekir Topaloğlu, (Dimaşk:1979), 21-23.

³⁷ Serdar, Murat- Işık, Harun, *Sistemantik Kelam*, (Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2017), 220.

tadır. Çünkü fiiller fâilin zâtı ve sıfatlarının bir sonucudur. Allah'tan başka bütün fâillerin zât ve sıfatları O'nun zâtı ve sıfatlarına denk sayılmadığı gibi fiilleri de denk değildir. Ayrıca içindekilerle birlikte bütün evren Cenâb-ı Hakk'ın hükümrânlığı altındadır ve O'nun evrene dilediği şekilde tasarruf etmesi tabiidir. Fillerinde vahdaniyyet, Allah'ın diğerlerinde olduğu gibi fillerinde de eşi, dengi benzeri ve ortağı yoktur. Kâinattaki her şey Allah'ın emrine bağlıdır ve yegâne yaratıcı ve hâkim O'dur.³⁸

Birçok ayette geçtiği üzere gerçek ilah her şeyi bilen, duyan ve gören, her şeye gücü yeten, âlemi yaratan, yarattığı varlıklara yol gösteren, yeryüzünü insanların ve diğer canlıların yaşamasına müsait hale getiren, kullarını düşünme ve idrak etme kabiliyetiyle donatan, onları hidayete erdirip dualarına icabet eden yüce bir varlıktır. Eğer kâinatta Allah'tan başka ilahlar olsaydı her bir ilah kendi yarattıklarını yönetip diğerlerinden uzaklaşır, bunun sonunda âlemin düzeni bozulurdu. Âlemde hayranlık verecek derecede mükemmel bir düzen bulunduğuna göre bu âlemin (tabiatın) sahibi ve maliki Ulûhiyyette dengi olmayan tek Allah'tır.³⁹ Bu sebeple vahdâniyyet, Allah hakkında bütün yönleriyle ulûhiyyetinin gerçekliği bakımından dengi bulunmayan, yaratıklara özgü nitelikten söz edilemeyen ve unsurlardan teşekkül etmeyen bir varlık olduğunu ifade eder.⁴⁰

1.1.6. Muhâlefetün li'l-Havâdis

Sözlükte “sonradan olan, bir şeyin diğer bir şeye aykırı olması” anlamlarına gelen *muhalefet* kelimesiyle “sonradan vücut bulanlar, yaratılmış olanlar” anlamındaki *havâdis* kelimesinden meydana gelen muhalefet'ün li'l-havadis terkihi “yaratılmışlara (sonradan olanlara) benzememek” anlamıyla Allah'ın tenzihi sıfatlarından birisidir.⁴¹ İstilahta ise Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde mahlukattan hiçbir şeye benzememesi anlamına gelmektedir. Allah'ın dışındaki her şey hâdistir ve bu nedenle Allah'ı şu veya bu şekilde hâdis varlıklardan herhangi birine benzetmek muhaldir. Aynı zamanda Allah'a cevher, araz, cisim, şekil, sayı, zaman ve mekân gibi maddi nitelikler; yeme, içme, uyuma, oturma, kalkma gibi hayvanî veya beşerî özellikler; öfkelenme, sevinç, üzüntü gibi ruhanî vasıflar isnat etmek de mümkündür. Dolayısıyla müşâbehet, yani Allah'ın eşi, dengi ve benzeri olduğunu düşünmek mümteni olup, O'nu varlıkları sonradan olanlara benzetmemek vaciptir.⁴²

Allaah Teâla'nın sonradan yaratılmış varlıkların hiçbirine benzememesi anlamı-

³⁸ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, 2/95; Gölcük- Toprak, *Kelam*, 186.

³⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Vahdaniyyet”, *TDV İA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/428-430.

⁴⁰ Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmâm* nşr. Yûsuf Abdürrezzâk, (Kahire:1949), 107-109.

⁴¹ Metin Yurdagür, “Muhalefetün li'l-Havadis”, *TDV İA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/403-404.

⁴² Serdar, Murat- Işık, Harun, *Sistematik Kelam*, 215.

na gelen⁴³ muhalefetün li'l-havâdis sıfatı, O'nun zat ve sıfatlarından, mahlukata olan her türlü müşabeheti selbettiği için sıfat-ı selbiye'den sayılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in bu hususa "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."⁴⁴ âyetiyle işaret ettiği görülmektedir.

Bu âyet aynı zamanda Allah'ın zatından her türlü benzerliği de nefyetmektedir.⁴⁵

1.2. SUBÛTÎ SIFATLAR (ME'ÂNÎ-MANEVÎ SIFATLAR AYIRIMI)

Subutî Sıfatlar, Allah Teâla'nın zatının gereği olarak ezelde muttasıf olduğu, ezelî ve ebedî olarak zatı ile kaim, naslarla sabit, zatının ne aynı ne de gayrı olan, vücudî ve hakikî, vacip sıfatlardır.⁴⁶

Sübûtî Sıfatlar; Allah'ın zâtına nisbet edilen ve O'nun ne olduğunu ifade eden sıfatlardır. Esmâ-i hüsnânın zâtî, sübûtî kısmını oluşturan bu sıfatlar müminin ubûdiyyeti ile yüce yaratıcının rubûbiyeti arasındaki ilgiyi ortaya koyan kavramlardır.⁴⁷ Subûtî sıfatlar Allah'ın ne olduğunu ifade eden kemal ve övgü manalarını taşıyan olumlu sıfatlar olup ne mahiyet ne de keyfiyet olarak mahlukatın sıfatlarına benzemez. Bu sıfatlar, Sıfat-ı zatiyye, Sıfat-ı maânî ve Sıfat-ı maneviyye olarak da isimlendirilirler.

Selbî sıfatların Allah'a nispeti hususunda Kelamcılar arasında herhangi bir görüş ayrılığı yok iken, subuti sıfatların Allah'ın zatına nispeti ve sayıları gibi konularda Kelam mezhepleri arasında bazı ihtilaflar olduğu görülmektedir. Mesela subûtî sıfatlar hususunda Mu'tezile Allah'ın zatına zâit kadim sıfatlarının varlığını kabul etmeyi tevhide aykırı gördüğü için reddetmiş, Ehl-i Sünnet ise Allah'ın zatına sıfat nispet etmede tevhide aykırı olabilecek herhangi bir hususun olmadığını iddia etmişlerdir. Eş'arilere göre bu sıfatlar yedi, Mâtürîdîlere göre ise sekizdir. Bunlar; Hayat, İlim, Semi', Basar, İrade, Kudret, Kelam ve Tekvin sıfatlarıdır. Eş'ariler ise buradaki tekvin sıfatını müstakil bir sıfat olarak kabul etmeyerek onu kudret sıfatının eşyaya hâdis taalluku olarak değerlendirmişlerdir.

⁴³ Cüveynî, *el-İrşad*, 54.

⁴⁴ Şura 42/11.

⁴⁵ Hafızuddin Ebu'l-Berekât Ahmed b. Muhammed en- Neseî, *Medâriku't- tenzil ve hakaiku't-tevil*, (İstanbul: 1984), 4/101-102.

⁴⁶ Eş'arî, Ebu'l- Hasan, *Kitabu'l-luma' fi'r-reddi a'la ehli'z-zeyğî ve'l-bid'a*, tah. Richart Mearth, (Beyrut: 1952), 11-14; Maturidî, *Kitabu't-Tevhid*, 44-49; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, 2/104.

⁴⁷ Topaloğlu, "Allah", *TDV İA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/471-498.

1.2.1. Hayat

Hayat sıfatı Allah'ın diri ve canlı olması demektir. Allah ezeli ve ebedi bir hayata sahiptir. Bu sıfat Allah'ın zati ile kaim subuti sıfatların ilkidir ve O'nun hakkında vacip bir sıfatıdır. Aynı zamanda hayat, Allah'ın zâtından ayrılmayan kemal sıfatlarından biridir. Zıddı olan ölü olmak, Allah hakkında düşünülemez, muhaldir. Çünkü ölü olandan herhangi bir fiil müşahade edilmez. Yüce Allah'ın "Hayy" oluşu naslarda sâbit olup⁴⁸, O'nun ezelden ebede kadar var olmasını ve yokluğunun düşünülmeceğini ifade eder.

Allah Teala'nın hayatı, mahlukatın hayatından farklıdır. Mahlukatın hayatı geçici ve sonradan yaratılmış ve maddidir. Allah'ın hayatı ise ezeli ve ebedi olan, değişmesi veya yok olması mümkün olmayan, bütün hayatların kaynağı olan, hakiki bir hayat sıfatıdır.

Allah Teala'nın hayat sıfatıyla muttasıf oluşu hususunda Ehl-i Sünnet âlimleri ittifak etmişlerdir⁴⁹

Bu sıfat Allah'ın ilim irade, kudret ve diğer sıfatlarla vasıflanmasını sağlayan ve zati ile kaim ve zatına vâcip olan subûtî, ezeli bir sıfattır. Çünkü var olmanın kemali hayat sahibi olmakla gerçekleştiği gibi ilim, irâde, kudret, semi' ve basar gibi diğer sıfatların Allah'a nispet edilmesi de ancak hayatın varlığı ile mümkündür. Bu izahlar hayat sıfatının ne ma'duma ne de mümkün taalluku bulunmadığını, Allah'ın zâtına mahsus bir kemal sıfat olduğunu göstermektedir.⁵⁰

Hayat sahibi olduğu aklen sabit olan Cenab-ı Hakk'ın bu sıfatla muttasıf olduğunu şu ayetler de ifade etmektedir: *"O Allah ki kendisinden başka hiçbir ilah olmayanıdır. Diridir. Zâtı ile kemaliyle kâimdir, kayyumdur."*⁵¹; *"Sen ölümsüz ve daima diri olana (Allah'a) tevekkül et. O'nu her türlü övgüyle yücelterek tesbih et."*⁵²

1.2.2. İlim

İlim, bilmek manasındadır, Allah'ın herhangi bir sınır olmaksızın her şeyi bilmesidir. O, geçmiş, geleceği, gizli ve açık her şeyi bilir ve ilmi de mutlaklıktır. Allah'ın ilmi, yaratıkların ilmi gibi artma ve eksilme göstermez.

Lügatte ilim, *"bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek"* demektir. İlâhî bir sıfat olarak ilim, *"Allah'ın gerek duyular âlemine gerekse duyuyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi"* olarak tanımlanabilir. Kur'an'da Allah'ın en kâmil

⁴⁸ Ayetlere bk. Bakara 2/255; Taha 20/111; Furkan 25/58; Hadise bk. Buhari, Kitabu't- tevhid, 8, 35,54.

⁴⁹ Bkz. Cürçani, *Şerhu'l- mevaşık*, 8: 80.

⁵⁰ İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, 104-105.

⁵¹ Bakara 2/255; Al-i İmran 3/2.

⁵² Furkan 25/58.

biçimde bilen bir varlık olduğu *alîm, habîr, şehîd, hâfız, muhsî, vâsi* gibi isimlerle ifade edilmiştir. Bu kavramlar çerçevesinde ilim “zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli âşikâr her şeyi ve her hadiseyi müşahede etmişçesine hakkıyla bilmek” anlamına gelir.⁵³

İçinde yaşadığımız dünyayı yaratmış olması Allah’ın sonsuz bilgiye sahip olduğunu gösterir. Bu konuyla ilgili olarak yüce Allah Kur’an’ı Kerim’de şöyle buyurur: *“Hiç yaratan bilmez mi? O en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.”*⁵⁴

Allah’ın ilim sıfatı, ezelden ebede kadar olmuş, olmakta olan ve olacak olan, gizli ve âşikâr, mevcut ve madum, vâcib ve mümkün, külli ve cüz’i her şeyi bildiğini ortaya koyan bir sıfattır. Bu sıfat hem aklî hem de naklî deliller ışığında Allah hakkında vâcib olup zıddı olan cehalet, bilgisizlik, unutkanlık ve gaflet ise muhaldır, mümkün değildir.

Âlemdede müşahade edilen düzen, intizam, uyum ve ahenk Allah’ın ilim sıfatıyla muttasıf olmasına aklen delalet etmektedir. Nitekim evrende yaratılmış olan canlı cansız tüm varlıklara dikkatle bakıldığında kusursuz hayret verici nizam, intizam ve güzelliğe sahip oldukları görülmektedir. Bu mükemmellik Allah Teâla’nın nihayetsiz ilmine açık bir delildir. Nasıl ki, güzel bir hat (yazı) sanatı gördüğümüzde, o yazının, hattatın varlığına işaret ettiği gibi hat sanatındaki bilgisine de delalet eder. Dolayısıyla şu kusursuz, harika sanat eseri olan evren de bir taraftan Allah’ın varlığına diğer taraftan da O’nun ilminin kemaline delil olmaktadır.⁵⁵

Naklî delil olarak da Kur’an’da pek çok âyet Allah’ın ilim sıfatıyla muttasıf olduğuna delalet etmektedir. Burada birkaç ayeti örnek verecek olursak:

“...Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁵⁶; “Göklerde ve yerdeki her şeyi Allah’ın bildiğini görmüyor musun? ...Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”⁵⁷; “Sözünüzü gizleyin yahut onu açığa vurun; Şüphesiz Allah, sinelerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilir. Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir.”⁵⁸

Geçen âyetlerde de ifade edildiği üzere, Allah ezeli ve ebedi olan, hiçbir değişikliğe maruz kalmayan, her şeye taalluku bulunan, noksanlıktan münezze olan bir ilim sıfatıyla muttasıftır.

Allah Teâla’nın bütün her şeyi bildiğini düşünüp, tefekkür edip doğrulayan bir insan, elbette daima uyanık bulunur. Her söz ve her hareketini bir edep üzere düzenler, kötü sözler söylemez. Fena işler düşünmez. Başkasının malına, canına, ırz ve namusuna göz dikmez, sarkıntılık da etmez. Hiçbir kimsenin görüp bilmeyeceği bir

⁵³ Yusuf Şevki Yavuz, “İlim”, *TDV İA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/108-109.

⁵⁴ Mülk 67/14; Ardoğan, *Delillerden Temellere Sistematiik Kelam*, 92.

⁵⁵ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, 105- 107.

⁵⁶ Enfal 8/75.

⁵⁷ Mücadele 58/7

⁵⁸ Mülk 13-14; ayrıca bk. Fussilet 41/47; En’am 6/59; Mü’minun 23/17.

yerde bile Allah'ın buyruklarına aykırı bir iş yapmaz. Çünkü her yaptığını bilen Yüce Allah'ın varlığına ve onu hesaba çekeceğine imanı vardır.⁵⁹

1.2.3. İrade

İrade terimi lügatte bir şeyi yapmayı istemek, dilemek, hedeflemek, amaçlamak, sahip olmayı arzulamak, kastetmek anlamlarına gelir. Ayrıca istek, talep, arzu, emir, tercih etme, iştiaak, hüküm, yaratma ve bir şeyi yapıp yapmama konusunda karar verebilme gücü gibi manalara da gelmektedir.⁶⁰ Sözlükte “istemek” anlamındaki revd kökünden gelen irâde “Allah'ın emirleri, hükümleri ve fiillerinde hür olduğunu bildiren sıfat” diye de tanımlanır. Meşîet, kasd, ihtiyar, rızâ, mahabbet, gazab, saht ve rahmet kelimeleri irade sıfatıyla ilişkisi bulunan kavramlardır; bunların arasından meşîet kavramı genelde irade ile eş anlamlı olarak kullanılır.⁶¹

İstilahta ise irade, herhangi bir zamanda, bir baskı veya zorlama olmaksızın yapılması veya yapılmaması imkân dahilinde olan bir durumda iki taraftan birini tercih etmeyi gerektiren bir özellik demektir.⁶² İrade, varlığa da yokluğa da ihtimali bulunan bir şeyi yapmak ya da yapmamak seçeneklerinden birini tercih ederek o işin olmasına veya olmamasına karar kılmak, hükmetmek manasına gelmektedir. Allah Teâla mürididir, yaptığı işlerde irade sahibi olup dilediğini yapandır. Bu sıfat Allah hakkında vacip olup zıttı olan cebir ise muhaldır.⁶³

Varlıklardan hiçbirine zat ve sıfatlarında benzerliği olmayan Allah Teâla'nın irade sıfatı, ilim ve kudret sıfatlarından ayrı, müstakil tam ve kemal bir sıfattır. Bu varlık âlemi O'nun ezeli iradesine uygun olarak yaratılmıştır. Kâinata hiçbir varlık O'ndan, ışığın güneşten çıkması gibi zorunlu olarak meydana gelmemiştir. Aksine O her şeyi ezeli iradesinin tecellisi olarak, dilediği anda ve tarzda yaratmış ve yaratmaktadır. Allah hiçbir şeyi zorunluluk sebebiyle yapmaz ve yaratmaz. O'nun iradesi nihaysizdir. Her şey onun bu nihaysiz iradesine uygun olarak meydana gelmektedir.

İrade sıfatı, sadece mümkün ve caiz olan şeylere taalluk eder, vacib ve muhal olanlara taalluk etmez. Çünkü onlar, zaruri olarak var veya yoktur. Vacib ve muhalin olması veya olmaması gibi iki yönü mevcut olmadığı için onlara irade sıfatı taalluk etmez. Yani, vacib ve muhal olan şeylerin vücud ve ademleri (var veya yok olmaları) zatlarının gereğidir. Allah'ın ezeli olan irade sıfatının taalluku da ezeldir. O'nun ezelde irade ettiği şeyler Allah'ın ezeli olan ilmine de uygundur.

Allah'ın zatı ile kaim, subutî, vücûdî ve ezeli bir sıfatı olan irade sıfatının varlığı

⁵⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, (İstanbul: Merve Yayınları, 2018), 28-29.

⁶⁰ Yavuz, “İrade”, *TDV İA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 20/379-380.

⁶¹ Yavuz, “İrade”, 20/379-380.

⁶² Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 158.

⁶³ Bk. İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, 107-109

aklî ve naklî delillerle sabittir. Nitekim, şu âlemin belirli bir vakitte var olması, âlemdeki nizam, uyum ahenk ve düzen, eşyanın farklı mekan ve zamanlarda, farklı miktar, ölçü ve şekillerde yaratılıp var edilmesi irade sıfatının aklî delillerindendir. Naklî delil olarak da Kur'an'da birçok ayet-i kerime Allah'ın mürid olduğuna ve onun iradesine işaret eder.

*“Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, dilediğini yapar.....”*⁶⁴, *“O, Arşın sahibidir, şanı yüce olandır. Dilediğini mutlaka yapandır.”*⁶⁵ Bu ve benzeri birçok ayetlerde görüldüğü üzere Allah'ın ezeli ve ebedî, nihayetsiz, tam ve kâmil olan, murad ettiğini dilediği şekilde yapan bir iradeye sahip olduğu bildirilmiştir.

Allah'ın ilâhî iradesi, tekvîni ve teşrî'i olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

a. Tekvîni (kevnî) irade:

Tekvîni irade, tüm varlıkları kapsamına alan iradedir. Bir şeye taalluk ettiği zaman, o şey hemen meydana gelir. Nitekim, “Bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman ona sözümüz ancak ‘ol’ dememizden ibarettir. O şey de olur.”⁶⁶ ayetinde belirtilen irade tekvîni (kevnî) iradedir.

Tekvini irade, hayır-şer, güzel-çirkin, iyi-kötü, faydalı-zararlı, itaat-masiyet, kısacası her şeyi içerisine alan ilahî iradenin, yaratma ile ilgili boyutunu oluşturmaktadır. Çünkü, Allah Teâla her şeyin yaratıcısıdır. O'ndan başka yaratıcı tasavvur etmek ise muhaldir. Allah'ın iradesi dışında hiçbir şey cereyan etmez. Fakat, Allah'ın iradesiyle rızasını birbirinden farklı tutmak ve değerlendirmek gerekir. Zira rıza konusu teşrî'i irade kapsamında ele alınmalıdır.

b. Teşrîi (dinî) irade:

Teşrî'i irade, dinî irade de denilen bu irade, yükümlülük bildiren, emir, sevgi ve rıza gibi konuları ihtiva eder. Yani, Allah Teâla'nın bir şeyi sevmesi, rıza ve muhabbet göstermesi anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle teşrî'i irade, Allah'ın emir ve rızasına delalet etmektedir. Her ne kadar Allah, tüm fiillerin yaratıcısı olsa da iyi-yi, güzeli, faydalıyı ve itaati emreden ve bunlara razı olandır.⁶⁷

Bu iradeyle ilgili olarak: *“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”*⁶⁸, *“Eğer inkâr ederseniz, Şüphesiz Allah, size muhtaç değildir. Bununla beraber O, Kullarının küfrüne razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizden*

⁶⁴ Şura 42/49-50.

⁶⁵ Buruc 85/15-16.

⁶⁶ Nahl 16/40; Yasin 36/82.

⁶⁷ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, 107-109

⁶⁸ Nahl 16/90.

bunu kabul eder”⁶⁹ ayet-i kerimelerini örnek olarak verebiliriz.

Görüldüğü üzere teşrî’i irade, sadece iyi, güz, faydalı ve itaatı içine alan ayrıca Allah’ın emir, rıza ve muhabbetine delil teşkil eden daha özel iradedir.

Teşrî’i irade- tekvînî irade ayrımı, Allah’ın irade ve meşietî ile emir rıza ve muhabbeti arasındaki farklılığı ifade eden bir ayrımdır.⁷⁰

1.2.4. Kudret

Sözlükte “*gücü yetmek; bir işi ölçülü ve planlı bir şekilde yapmak, planlamak; kıymetini bilmek, bir şeyin niteliğini, niceliğini ve şeklini belirlemek; rızkını daraltmak*” mânâlarındaki kudret (kadr) kelimesi Allah’a nisbet edildiğinde “*dilediğini eksiği ve fazlası olmaksızın hikmet çerçevesinde yapmak*” anlamına gelir. Râgıb el-İsfahânî de, kudret kavramının zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmesi halinde her çeşidiyle aczin O’ndan nefyedilmesi, kula izâfe edilmesinde ise bazı konularda gücü yetme, bazı konularda da âciz kalma mânâsına geldiğini söyler. (*El-Müfredât*, “kdr” md.) Kudret kavramının zıddı ise “*bir fiili gerçekleştirememe*” anlamındaki aczdır.⁷¹ Kudret, hayat sahibinin irade ile fiile veya terke muktedir olduğu, irade kuvvetine etki eden bir sıfattır.⁷² Kudret sıfatı, Allah’ın bütün mümkünata gücünün yetmesi ve her türlü tasarrufta bulunmasıdır. Terim olarak kudret kavramı, hayat sahibinin, kendi iradesi ile bir işi yapmaya ya da yapmamaya güç yetirdiği bir sıfat olarak tanımlanmıştır. Kudret Allah’a nispet edildiğinde, bütün evrende irade ve ilmine uygun olarak tasarrufta bulunmak, dilediği şeyi eksiği ve fazlası olmaksızın hikmet çerçevesinde yapmak, bütün yönleriyle güç yetirememe ve acizliğin O’ndan nefyedilmesi manasına gelmektedir. Kur’an’da geçen birçok ayet-i kerimde kudret sıfatına vurgu yapıldığı görülmektedir. Nitekim: “*Allah her şeye hakkıyla kadirdir.*”⁷³ mealindeki ayetler Allah’ın güç ve kudretinin varlığını ve her şeyi kuşattığını bildirmektedir. Kudret kavramına yüklenen bu manalar gösteriyor ki kâinatta meydana gelen her türlü fiil ve eylemler Allah’ın kudreti doğrultusunda meydana gelmektedir. Bu nedenle kudret sıfatı da irade sıfatı gibi mümkünata taalluk etmektedir.⁷⁴ Ehl-i Sünnet, Allah’ın kudret sıfatının, O’nun zatıyla kâim ezeli bir sıfat olduğunu kabul etmişler. Fakat kudretin taalluk ve tesiri konusunda Matürîdîler ile Eş’ariler arasında ihtilaf olmuştur.

Eş’ariler kudreti, Allah’ın zatı ile kâim O’nun ilim ve iradesine uygun mümkünatın yokluktan varlığa çıkmasında etkili olan ezeli, subûti, vücûdî ve kâmil bir sıfat

⁶⁹ Zümer 39/7.

⁷⁰ Ardoğan, *Delillerden Temellere, Sistematiik Kelam*, 96.

⁷¹ Topaloğlu “Kudret” *TDV İA* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/316.

⁷² Seyyid Şerif Cürçani, *Şerhu’l- Mevakıf*, (Mısır: 1907), 8/49.

⁷³ Bkz. En’am 6/37, Bakara 2/20, Nahl 16/77; Nur 24/45; Al-i İmran 2/26.

⁷⁴ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, 110.

bir sıfat olarak görmektedirler. Onlara göre kudret sıfatının biri kadîm diğeri hâdis olmak üzere iki taalluku vardır. Kadîm olan taalluk ile mümkün olan şeylerin fâilden meydana gelmesini (yaratılmasını) uygun kılar. İkinci hâdis taalluk ise, takdir edilen şeylerin meydana gelmesidir. Eş'ariler açısından kudret, mümkünatın yokluktan varlığa çıkmasında müessir olan bir sıfattır.

Matürîdiler ise kudreti, Allah Teâla'nın bütün evrende irade ve ilmine uygun olan tesir ve tasarrufunu sağlayan bir sıfat olarak görürler. Kudretin bir taalluku vardır ki o da ezeldir. Onlara göre kudret mümkün varlıklara mümkün olmaları cihetiyle taalluk etmekteyse de bu durum, onların yokluktan var olmalarına müessir değildir. Matürîdilere göre varlıkların yoktan var edilip yaratılmaları ise müstakil bir sıfat olan "tekvin" sıfatına aittir.⁷⁵

*"Hala şu hakikati bilmediler mi ki gökleri, yeri yaratmış ve bunları yaratmaktan yorulmamış olan Allah, ölüleri de diriltmeye kâdirdir! Evet, O her şeye gücü yetendir."*⁷⁶

1.2.5. Sem'

Sem', işitmek demektir. Allah Teâla'nın diğer sıfatlarında olduğu gibi bu sıfatı da kemal derecesindedir. Allah'ın herhangi bir araç, alet, organ, aracı ve şart olmaksızın gizli- âşikar her şeyi işitmesini ifade eden bir sıfatıdır. Allah'ın bir şeyi işitiyor olması, o anda başka bir şeyi işitmesine mâni' değildir. Allah Teâla'nın, işitmek için herhangi bir âlete ihtiyacı da yoktur. İşitmenin zıddı olan sağırılık, Allah hakkında imkânsızdır, düşünülemez. Çünkü işitememek bir noksanlık alametidir. Allah ise noksanlıklardan münezzehtir.

Sem' yüce Allah'ın ezeli, bir sıfatı olup, onunla işitilebilecek olan her şeyi işitir. Ne kadar gizli olursa olsun hiçbir şey O'nun işitmesinden uzak kalmaz.⁷⁷ O'nun işitmesi hiçbir zaman mahlukatın işitmesine kıyas edilemez. Biz O'nun işitici olduğuna inanırız, mahiyet ve keyfiyetini bilemeyiz ve araştırmayız. Allah herhangi bir âlet ve organa gereksinim duymaksızın gizli ve açık her şeyi işitir ve duyar.

*"Şüphesiz Allah, (herşeyi) hakkıyla işiten, kemaliyle görendir."*⁷⁸; *"Allah'ın içlerinde gizlediklerini ve fısıltılarını bildiğini ve Allah'ın gaybleri çok iyi bilen olduğunu bilmediler mi?"*⁷⁹

⁷⁵ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, 110, 122; Harputî, *Tenkîhu'l- Kelam*, 209; Yurdagül, *Allah'ın Sıfatları*, 201; Yeşilyurt, *Nesefî'nin İslam Düşüncesindeki Yeri*, 173.

⁷⁶ Ahkaf 46/33.

⁷⁷ Harputî, *Tenkîhu'l- Kelam*, 207; Yurdagül, *Allah'ın Sıfatları*, 193.

⁷⁸ Hacc 22/75.

⁷⁹ Tevbe 9/78.

1.2.6. Basar

Basar lügatte görmek anlamındadır. Allah'ın herhangi bir araç, organ, aracı ve şart olmaksızın her şeyi görmesidir. Allah, her şeyi gizli, saklı, karanlık da olsa görür. Hiçbir şey O'nun görmesinden gizli kalmaz. Allah görmek için birtakım uzuvlara gerek duymaksızın görür. Çünkü zatı yaratıklarına benzemediği gibi sıfatları da yaratıkların sıfatlarına benzemez. Dolayısıyla O'nun görmesi bizim görmemize asla benzemez. Çünkü bizler görebilmek için göze, dikkatli bakmaya ve ışıkl bir ortamın olmasına ihtiyaç duymaktayız. Halbuki Allah Teâla görmek için bunların hiçbirine muhtaç değildir. Görmenin zıddı olan körlüğün Allah için düşünülmesi ise mümte-nidir/imkansızdır.

İslam filozoflarıyla bazı Mu'tezile âlimleri, sem' ve basar sıfatlarının ilimle aynı olduğu iddiasıyla te'vil etmişlerdir.⁸⁰ Halbuki her iki (sem' ve basar) sıfatı da Allah'a nispet etmekte aklen herhangi bir mahsur yoktur. Ayrıca Allah birçok âyet-i kerimede kendisinin bizzat iştirici ve görücü olduğunu haber vermiştir.⁸¹

Sem' ve Basar sıfatları ister vacib isterse caiz olsun her mevcuda taalluk ederler ancak ma'duma taalluk etmeleri söz konusu değildir.

1.2.7. Kalam

Kelam, konuşmak demektir. Bir sıfat olarak kelam; Allah'ın ses, harf, kelime ve cümle gibi bir araç ve şarta ihtiyaç duymaksızın mütekellim oluşu demektir. Allah, bu sıfatı ile kitaplar indirerek bazı peygamberleri ile konuşmuştur. Bu sıfatın mâhiyeti insanlar tarafından bilinemez. Ses ve harflerden meydana gelmemiştir. Kur'an'ı Kerim ve diğer ilahî kitaplar, Allah Teala'nın kelam sıfatıyla muttasıf olduğunun açık bir ispatıdır. Kelâm sıfatı aynı zamanda Allah'ın zatıyla kaim ezeli bir sıfatıdır.

İmam-ı Gazali, Allah'ın mütekellim olduğunu inkâr eden kimsenin zorunlu olarak peygamberlerin risaletini de inkâr etmiş olacağını iddia etmiştir. Zira risaletin manası Allah'ın kelamını tebliğ etmektir.⁸²

Kelam sıfatı Allah'ın kemal sıfatlardan birisi olması hasebiyle Allah'ın bu sıfatla muttasıf olması vaciptir. Bu sıfatın (kelam'ın) zıddı olan konuşamama ve dilsizlik gibi nâkışlıkların Allah'ın zatından nefyedilmesi de vaciptir. Allah kelam sıfatıyla emreder, yasaklar ve haber verir. İlim sıfatında olduğu gibi kelam sıfatı da vacip, mümkün ve muhale taalluk eder.⁸³ Kur'an'da Allah Teâla'nın mütekellim olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir:

“Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tur'a) gelip de Rabbim onunla konuşunca

⁸⁰ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, 112.

⁸¹ Mü'min 40/19-20; Bk. Şura 42/11; Nisa 4/58,134; Lokman 31/28.

⁸² Gazali, Ebu Hâmid, *el- İktisad fi'l- İtikad*, (Ankara: 1962), 114-115.

⁸³ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, 112.

Rabbim, bana kendini göster, seni göreyim dedi...⁸⁴, “Rabbimiz (şöyle) buyurdu: Bana dua edin, size icabet (ve duanızı kabul) edeyim.”⁸⁵

Allah Teâla'nın mütekellim olduğu hususunda İslam âlimleri ittifak halindedirler. Fakat Allah'ın kelamının mahluk olup olmadığı hususunda ise ihtilaf etmişlerdir. Allah Teâla'nın kelam sıfatı, diğer sıfatlarında olduğu gibi kadîmdir. Şayet kelam sıfatı kadîm olmayıp ta hâdis olsaydı, o durumda Allah'ın hâdis olan şeylere mahal olması gerekirdi ki bu muhaldir. Öyleyse kelam sıfatı kadîmdir ve Allah da ezeli olarak mütekellimdir.⁸⁶

Fakat, bu sıfatın kadîm olmadığını savunan Mu'tezile'ye göre Kur'an, ses, harf ve cüzlerden meydana geldiği, tenzil ve inzal gibi hudûs alâmeti ile nitelendiği için mahluktur. Mu'tezile'ye göre, Allah'ın mütekellim olması demek, O'nun, kelamı herhangi bir yer veya mekânda yaratması demektir. Mesela; Cebraîl'de, Hz. Peygamber'de ya da Levh-i Mahfuz gibi mahallerde kelamı yaratmasıyla meydana gelir. Onlara göre kelam bir sıfat değil, Allah'ın yaratmış olduğu bir fiilidir. Ayrıca Mu'tezile, Ehl-i Sünnet'in kabul ettiği kelam-ı nefsiyi de kabul etmez.⁸⁷ Halbu ki Ehl-i Sünnet'e göre, Allah Teâla kelamı yarattığı için değil, kelam sıfatıyla muttasıf olduğu için mütekellimdir.

Ehl-i Sünnet kelimacıları Allah'ın kelamını, *kelam-ı nefsi* ve *kelam-ı lafzi* olmak üzere iki kısımda açıklamışlar. *Kelam-ı nefsi*, Allah Teâla'nın zatı ile kâim olan ve mahiyetini idrak edemediğimiz ezeli bir sıfatıdır. Dolayısıyla bu kelam kadîmdir ve yaratılmamıştır. *Kelam-ı lafzi* ise, nefsi kelama yani asıl kelama delalet eden, ses ve harflerden meydana gelen Kur'an'ın ibaresi yani lafzıdır ve yaratılmıştır.

Selef'e göre; Kur'an Allah Teâla'nın kelamıdır ve hiçbir yönüyle mahluk değildir. Kur'an, Allah ile kâimdir ve O'ndan ayrı değildir. Dolayısıyla Kur'an hem lafzıyla hem de manasıyla bir bütündür ve mahluk da değildir.

1.2.8. Tekvîn

Tekvin lügatte, icat etmek, yaratmak, bir şeyi yokluktan varlığa çıkarmak anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile, tahlik, halk, icad, ihdas ve ihtira kavramlarıyla aynı anlama gelen tekvin sıfatı olarak, Allah Teâla'nın yok olanı yokluktan varlık sahasına çıkarması, var etmesi, ihdas edip yaratması, yaşatması, öldürmesi, rızık vermesi, nimetlendirmesi gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca tekvin sıfatı, tüm bu manaya gelen fiili sıfatların da esası ve kaynağıdır.

Tekvin, ilim, irade ve kudret sıfatlarından başka olup, Allah'ın zatı ile kâim ezeli bir sıfattır. Yaratmada etkin olan, kudret ve irâdeye de taalluk eden bir sıfattır. Al-

⁸⁴ A'raf 7/143.

⁸⁵ Mü'min 40/60.

⁸⁶ Cüveyni, *Akaidetü'n-Nizamiyye*, nşr. Muhammed Zahid el-Kevserî, (Kahire: 1948), 19.

⁸⁷ Ardoğan, *Delillerden Temellere Sistematik Kelam*, 99.

lah'ın sonsuz ve sınırsız yaratmasıdır; yok olanı yokluktan varlığa çıkarmasıdır. Tekvin sıfatı, irade ve kudret gibi mümkünata taalluk etmektedir.⁸⁸

Tekvin sıfatı, ehl-i sünnet mezhepleri arasında ihtilaf konularından birisidir. Matürîdîlere göre tekvin, Allah'ın zatı ile kâim, ezeli, subûtî, hakiki ve müstakil bir sıfattır.

Matürîdîler tekvin sıfatının, ilim, irade ve kudret sıfatlarından farklı bir sıfat olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü, ilimle bilinir, irade ile tercih ve tahsis yapılır yani bir fiili yaratma veya yaratmama hususunda tercihte bulunma, kudret ise güç yetirme ile ilgilidir. Yaratmanın kaynağı ve var etmede müessir olan ise kudret sıfatı değil, tekvin sıfatıdır.

Eş'ariler, tekvin sıfatının, hakiki bir sıfat olmayıp, itibarî bir sıfat olduğunu, Allah'ın zatı ile kâim olmadığını belirtmişlerdir. Onlara göre tekvin, müstakil, hakiki bir sıfat değil, o, Allah'ın kudret sıfatının hâdis olan taallukundan ibarettir. Eş'arilere göre tekvine verilen misyon, yaratmaktır. Oysa ki kudret sıfatına iradenin de dahil edilmesiyle aynı netice (yaratma) hasıl olmakta ve başka müstakil bir sıfata ihtiyaç kalmamaktadır. Dolayısıyla tekvin sıfatı, itibarî ve hâdis bir sıfattır, hakikî ve subutî bir sıfat değildir. Tekvin, Matürîdîlere göre Allah'ın subutî bir sıfatıdır. Eş'ariler'de ise Allah'ın bir fiilidir.

Matürîdîler, tekvin sıfatının varlığına ve müstakil bir sıfat olduğuna naklî delil olarak şu ayetleri gösterirler.

“O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır. Güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerlerdeki her şey O'nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁸⁹, “O'nun emri bir şeyi dilediği zaman, ona ancak “ol” demektir. O da oluverir.”⁹⁰

2. FİİLÎ SIFATLAR

Fiilî Sıfatlar; Allah'ın kâinatla ilişkisini yani yaratış ve idare edişini ifade eden, fiilleriyle alakalı sıfatlardır. Allah'ın âlemle, yani zatı dışındaki dünya ile olan ilişkisini ve tasarruflarının tamamını ifade eden bu sıfatların kaynağı tekvin sıfatıdır. Fiilî sıfatlar, yaratmak-yaratmamak, rızık vermek-vermemek, azap etmek-etmemek gibi hem olumlu hem olumsuz olarak Allah hakkında kullanılması caiz olan fiiller olup “Allah'ın, zıtlarıyla nitelenmesi mümkün olan sıfatlar” diye de tanımlanmaktadır.⁹¹ Fiilî sıfatlar, Allah'ın zatının gereği olan sıfatlar olmayıp, bu sıfatlarla vasıflanması da zorunlu değildir. Fiilî sıfatların tamamı, Allah Teâla'ya mahsus olan kudret, irade

⁸⁸ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, 2/121,122.

⁸⁹ Haşır 59/24.

⁹⁰ Yasin 36/82.

⁹¹ Muhammed b. Emân el-Câmî, *eş-Şifâtü'l-ilâhiyye fi'l-kitâb ve's-sünne*, (Cidde:1991), 205.

ve tekvin sıfatlarıyla meydana gelirler. Ancak kelim ekolleri bu fiillerin kaynağını teşkil eden sıfatlar konusunda farklı düşünmektedirler. Mesela:

Mu‘tezile ve Eş‘ariyye kelimcileri ilâhî fiillerin kaynağı olarak kudret sıfatını kabul ederler. Onlara göre, Allah, mahlûkatı kudret sıfatının hâdis olan taallukuyla yaratır ve fiillerini bu vasıta ile gerçekleştirir. İlâhî fiilleri sıfatların tecellisi şeklinde değerlendiren Mu‘tezile âlimlerine göre kelim ve irade sıfatları da bu gruba girmektedir.⁹² Allah konuşmak istediği zaman başka bir nesnede, meselâ ağaçta⁹³ kelim yaratarak konuşur. Eş‘arilere göre, tekvin de dahil olmak üzere fiilî sıfatların tamamı hâdistir. Allah’ın zatı ile de kâim değildir.⁹⁴

Bu konuda Matürîdiyye kelimcileri ise fiillerin asıl kaynağı olarak tekvin sıfatını görmüşlerdir. Onlara göre, fiilî sıfatlar tıpkı zati sıfatlar gibi ezeli ve zât ile kâim sıfatlardır. Matürîdiler tekvin sıfatının ezeli, mükevvenin ise hâdis olduğunu belirtirler. Onlara göre, fiilî sıfatlar kadîm olmakla beraber onların tecellileri olan yaratma ve yaratılanlar hâdistir. Bunlara hâdis denmesinin sebebi ise, yaratılan bu varlıkların ezeli olmadıklarını vurgulamak içindir. Allah varlıkları yaratmadan önce de yaratıcıdır. Selefiyye’ye göre, ilâhî isim ve sıfatlar tevkîfi olup ancak naslarla bilinir.⁹⁵

Allah’ın fiilleriyle ilgili olan ve caiz sıfatlar olarak da adlandırılan bu fiilî sıfatların önemli olanlarını, varlıklarına işaret eden birer ayetle kısaca açıklamaya çalışalım:

a. Tahlîk

Allah’ın yaratma sıfatıdır. O’nun mümkün olan her şeyi yaratıp yaratmaması da caizdir: “...Allah buyurdu: *“İşte öyle, Allah dilediğini yaratır...”*”⁹⁶

b. İhdâ ve idlal

Hidayet vermek ve dalâlette bırakmak

*“Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır, dilediğini de doğruya iletir...”*⁹⁷

c. İrsal ve İnzal

İnsanlara peygamber göndermek ve kitap indirmek. Allah Teâla, kendisine zorunluluk olmaksızın peygamber göndermiş ve kitaplar indirmiştir:

*“Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”*⁹⁸

“Kesin olarak bilirsiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan

⁹² Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu’l- usuli’l- hamse*, nşr. Abdülkerim Osman (Kahire: 1988), 151, 525-562.

⁹³ el-Kasas 28/30.

⁹⁴ Sabûni, *el-Bidaye*, 26.

⁹⁵ İlyas Çelebi, “Sıfat”, *TDV İA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/105.

⁹⁶ Al-i İmran 3/47.

⁹⁷ Fâtır 35/8.

⁹⁸ Enbiya 21/107.

da yine biziz.”⁹⁹

d. Bas’ve Haşr (Öldükten sonra dirilme)

Ba’s, Allah’ın kullarını öldükten sonra tekrar diriltmesi, haşır ise onları hesaba çekmek için bir araya toplamasıdır.

“De ki: "Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüşünü bilir.”¹⁰⁰

“Sura üflenmiştir. Artık onlar kabirlerinden kalkıp rablerine doğru koşmaktadırlar.”¹⁰¹

e. Ten'im ve Ta'zib

Allah’ın nimet vermesi ve azap etmesidir. Allah Teâla, dilediği kimseye nimet verir, dilediğine de azap eder. Evrenin sahibi O olduğuna göre yarattığı âlemde dilediği gibi tasarruf eder.

“Elinizde nimet olarak ne varsa Allah’tandır...”¹⁰² “Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah’a aittir. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder; Allah her şeye kadirdir.”¹⁰³

Görüldüğü üzere fiilî sıfatlar hem Allah’ın fiillerinin varlığını hem de kâinât ve insanla ilişkisini ifade eden ve O’nun hakkında câiz olan sıfatlardır.

Eş’arîlere göre fiilî sıfatlar hâdis, Matürîdîlere göre zâtıyla kâim, hakîkî ve ezeli olan¹⁰⁴ sıfatlardır.

Netice olarak Allah’ın sıfatları, Allah’a ait niteliklerdir. Bu sıfatların bilinmesi, yeterli ve doğru bir tafsîlî îman için gereklidir. Bu sıfatların güncel dille ifade edilmesi ve anlaşılıp anlatılabilmesi, İslâm’ın günümüz anlayışına hitâb edebilirliği için önemlidir. Çünkü îmanın temeli, Allah’a îmandır. Bu temel, yeterli bir dil, düzgün bir ifade ve güzel bir üslupla anlatılırsa hem îman edenlerin îmânını sağlamlaştırmaya “Ey îmân edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba îmân edin...”¹⁰⁵ ayetinde de ifade edildiği gibi katkı sağlanmış olur hem de yanlışların ıslâh edilmesi ve îmân etmemiş olanların da İslâm’a dâveti için gerekli olan gösterilmiş olur.

⁹⁹ Hicir 15/9.

¹⁰⁰ Yasin 36/79.

¹⁰¹ Yasin 36/51.

¹⁰² Nahl 16/53.

¹⁰³ Bakara 2/284.

¹⁰⁴ Ardoğan, *Delillerden Temellere Sistematik Kelam*, 104.

¹⁰⁵ Nisâ 4/136.

3. AHLAKÎ SIFATLAR: HİKMET, ADALET VE KEREM

3.1. HİKMET

Hikmet kavramı lügatte: “*Tam isabet her şeyi yerli yerine koyma*” demektir. Aynı zamanda hikmet, bir şeyi amacına uygun ve kusursuz olarak yapma, anlamlarına da gelmektedir. Hikmet kavramının zıddı ise “sefeh” veya “abes” tir.¹⁰⁶ Allah Teâla gerek fiillerinde gerekse emirlerinde hep iyi olanı hikmetiyle yapmış, yaratmış ve emretmiştir. Allah, sonsuz ilim, hikmet, rahmet sahibidir. Bu sebeble de O’nun hiçbir emri ve hiçbir fiili, hikmetsiz, gayesiz ve anlamsız olmamıştır. Çünkü O, hakîm’dir, hikmet sahibidir, abes ve sefehten münezzehtir. Hikmet aynı zamanda, *her şeyi yerli yerine koymayı yani adaleti de gerekli kılar.*¹⁰⁷ “*O, kara ve denizin karanlıklarında kendileriyle yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır. Muhakkak ayetleri, bilen bir topluluk için açıkladık.*”¹⁰⁸

3.2. ADALET

Adalet kavramı lügatte: “*İsabet etmek, her şeyi yerli yerine koymak*” anlamında kullanılır. Allah’ın isimlerinden biri olarak da “*mutlak adalet sahibi, aşırılığa meyletmeyen*” manalarına gelir. Tanımdaki isabetten kasıt, her şeyde en uygun olanı bilmek, söylemek ve yapmak demektir. Allah’ın adaleti ise aynı zamanda yaratmış olduğu mahlukata karşı zulmetmediği anlamını da gelmektedir. Zira birçok ayet-i kerimde O’nun zerre kadar yarattıklarına zulmetmediği vurgulanmıştır. Ayrıca Allah bu âlemde her şeyi bir ölçü, nizam ve adaletle yaratmıştır.

“*Andolsun, biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler. Müthiş bir güç ve insanlar için birçok fayda bulunan demiri indirdik...*”¹⁰⁹

3.3. KEREM

Kerîm terimi Lügate “*cömert olmak, iyi, ahlâklı, asil ve değerli olmak*” anlamındaki kerem kökünden sıfat olan kerîm “*yaratılıştan cömert olan, insanın şerefiyle bağdaşmayan her türlü şeyden arınmış bulunan*” demektir. Kerem kavramı Allah’a

¹⁰⁶ Topaloğlu- Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 128.

¹⁰⁷ Matürîdî, *Kitabu’t-Tevhîd*, 79.

¹⁰⁸ Enam 6/97.

¹⁰⁹ Hadid 57/25.

nisbet edildiğinde “*lutuf ve ihsanda bulunma*” mânâsıdır. Kerîm kelimesinin muhtevasını ise “cömert olan, övgüye lâyık vasıfları şahsında toplayan, cezayı gerektiren davranışları affedip suçluyu bağışlayan”¹¹⁰ manalarına gelir. Ayrıca kerîm, muktedirken affeden, vaadini yerine getiren, lutfunu umulanın ötesinde gerçekleştiren, kime ne kadar lutufta bulunduğunun hesabını yapmayan anlamlarına da gelmektedir.

“*Ey insan! Seni yaratan, şekillendirip ölçülü yapan, dilediği bir biçimde seni oluşturan cömert Rabbine karşı seni ne aldattı?*”¹¹¹

SONUÇ

Allah Teâla’nın sıfatları konusunda mezheplerin farklı yaklaşım ve yorumları olduğunu bu bölümde ele alarak incelemeye çalıştık.

Allah’ın sıfatlarının kendi zatına has olduğunu, bu sıfatların mahlûkatın sıfatlarına hiçbir surette benzemediğini çünkü O’nun sıfatlarının ezeli ve ebedi olduğunu izah etmeye çalıştık.

Allah’ın sıfatları zatiyla kaimdir ve zatından ayrı düşünülmesi de mümkün değildir. Bu sıfatlar ezeli ve ebedidirler. Allah Teâla bütün sıfatlarıyla kadimdir. Çünkü O’na sonradan bir sıfatın ilişmesi imkânsızdır. Zira sonradan böyle bir özelliğin ilave edilmesi daha önceden böyle bir sıfattan yoksun olduğunu gösterir ki bu da haşa Allah’ın noksanlığı anlamına gelir. Dolayısıyla Allah tüm noksanlıklardan ve noksan sıfatlardan münezzehtir. O’nun sıfatları zatının gereği ezeli ve ebedidir. Bütün sıfatları kemal noktasındadır ve kadimdir. Allah Teâla kemal sıfatlarla muttasıftır.

KAYNAKÇA

- Aktepe, Orhan. *İslam Düşüncesinde Tenzih Anlayışı*. Erzincan: Doğu Yayınları, 2018.
- Ardoğan, Recep. *Delillerden Temellere Sistematik Kelam*. İstanbul: Klm yayınları, 2016.
- Beyâzizâde, Ahmed Efendi. *İşârâtü’l-Merâm min İbârâtü’l-İmâm*, nşr. Yûsuf Abdürrezzâk, Kahire: 1949.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*. İstanbul: Merve Yayınları, 2018.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali. *Şerhu’l-Mevakif*, Mısır: 1907.
- Cüveyni, İmamü’l- Haremeyn Ebu’l- Meali Abdu’l-Melik b. Abdillâh b. Yusuf. *el- İrşad ila Kavâtü’l- Edilleti fi Usulü’l- İtikad*, Neşr. M.Y. Musa- A.A. Abdulhamid, Mısır: 1950.

¹¹⁰ Ebu’l-Kâsım ez-Zeccâci, *İstikâku- Esmâ’illah*, nşr. Abdülhüseyin el-Mübârek, (Beyrut: Muesesetü’l-Risale, 1986), 176.

¹¹¹ İnfitar 82/6-8.